

Kód és információ*

A kód értelmezései

Andok Mónika itt következő tanulmánya a *kód* terminus technikus mai értelmezéseit taglalja. Talán nem érdektelen ezt megelőzően magára a szóra fordítani a figyelmünket. A *kód* meglepően fiatal alakulat a magyar nyelvben. Még a magyar nemzeti szövegtár is csak az 1960-as évektől tudja adatolni. Szótáraink sem régóta tartalmazzák ezt a címszót. A 2003-as kiadású Magyar értelmező kéziszótár a latinból származó, majd a franciából nemzetközivé vált szóként tartja számon. Jelentését így írja le:

kód 1. *Tud* Megállapodás szerinti jelek v. szimbólumok rendszere, amellyel vmely információ egyértelműen visszaadható. **2.** *ritk* Jelkulcs. **3.** *Posta* <Az erd. m.-ban:> irányítószám. [nk:fr>lat]

A 3. pontban szereplő jelentést akár el is hagyhatjuk, ellenben hiányolhatjuk az 'azonosító (szám)' jelentést. (Erről lásd később.) Az ÉKsz. emellett közöl még *dekóder*, *dekódo*, *kódo*, *kódolt* és *kódszám* címszavakat is.

A Bakos-féle Idegen szavak és kifejezések szótára ennél kissé részletesebben mutatja be a *kód* jelentéseit.

code [e: kód] *fr* **1.** törvénykönyv, jogszabálygyűjtemény **2.** → **kód**

kód *fr* **1.** *inf* megállapodás szerinti jelek v. szimbólumok rendszere, amellyel vmely információ továbbítható és visszaadható. **2.** *biol* → **genetikai kód** **3.** rejtjeles ábécé kulcsa **4.** jelábécé (sürgőnynél, távírónál stb.)

Érdekesképpen hozzátehetjük, hogy ezek az értelmezések már az 1973-as kiadásban is így szerepeltek. A későbbi, 1994-es átdolgozásban még a következők kaptak önálló szócikket: *dekóder*, *dekódo*, *enkóder*, *kodek*, *kóder*, *kodisztika* és *kódo*.

Mindkét szótár első helyre teszi a 'jelrendszer' értelmezést, s csak ezt követően közli a korábbi, ám manapság a perifériára szorult 'titkos jelek' értelmezést. Az Idegen szavak és kifejezések szótára vizsgált szavunkat két szócikkre bontja, az eredetibb 'kódex' jelentést *code* címszó alatt közli. (Mai használatára vö.: *etikai kódex*.)

* Elhangzott az Miskolci Akadémiai Bizottság kommunikációtudományi munkabizottságának és az EKF Kommunikáció Tanszékének szakmai vitáján 2006. december 4-én.

Más szótárak – elnagyoltabban vagy részletezőbben – természetesen hasonló jelentéseket társítanak vizsgált szavunkhoz. Tömörebb és egyszerűbb a *Cambridge Dictionary Online* meghatározása: (language) a system of words, letters or signs which is used to represent a message in secret form, or a system of numbers, letters or signals which is used to represent something in a shorter or more convenient form.¹

A legújabb *Longman Web Dictionary* árnyaltabb és – talán túlzottan is – részletező meghatározásában a *kód* (*code*) szónak öt jelentését különbözteti el: 1. a set of rules, laws, or principles that tell people how to behave; 2. a system of words, letters, or symbols that you use instead of ordinary writing, so that the information can only be understood by someone else who knows the system; 3. set of numbers, letters, or symbols that shows what something is or gives information about it; 4. the group of numbers that comes before a telephone number when you are calling from a different area; 5. a system of sounds or signals that represent words or letters when they are sent by machine.

A legkorszerűbb – mondhatnánk: az angolban naprakész – értelmezést a tekintélyes *Oxford Advanced Learner's Dictionary* 2005-ös kiadású kötetében (7th edition, Oxford University Press, Oxford) találjuk.

code: **1** (often in compounds) a system of words, letters, numbers or symbols that represent a message or record information secretly or in a shorter form; **2** dialling code; **3** (*computing*) a system of computer programming instructions; **4** a set of moral principles or rules behaviour that are generally accepted by society or a social group; **5** a system of laws or written rules that state how people in an institution or a country should behave.

Itt az első helyre került a 'jelrendszer' értelmezés; a „telefonkód” (dialling code) a magyarban nem kód, hanem szám: országhívó, illetve körzetszám; az informatikai értelmezés (*computing*) a magyar szótárakból hiányzik; külön jelentésként szere-

¹ Az amerikai változatban (*Cambridge Dictionary of American English*): **code** (special language) a system for representing information with signs or symbols that are not ordinary language, or the signs or symbols themselves. *code word* is a word or sign with a special meaning, or a word used to keep something secret.

² „A magyar *pin kód* kifejezés első látásra anglicizmusnak tűnik, amely egy angol **pin code* etimont feltételez. Az angol nyelvben viszont ilyen kifejezés nincs, a *PIN* szó /pin/ kiejtéssel vagy pedig a *PIN number* 'személyi azonosító szám' jelentésű kifejezés használatos. A *PIN* mozaikszót a *personal identification number* kifejezés kezdőbetűiből alkották, az *N* betű a *number* szóra utal, tehát a *PIN number* második eleme redundáns. Ugyanúgy redundáns a *PIN code* kifejezés is, hiszen a *number* fölöslegessé teszi a *code* hozzáadását. A magyar nyelvben is egyre divatosabb *kód* szónak ez a használata hasonlóságot mutat a francia nyelvvel, ahol a megfelelő kifejezés: *code confidentiel* 'bizalmas kód' vagy *code personnel* 'személyi kód'. Valószínű, hogy a *code* szónak ez a használata a brit és amerikai angoltól függetlenül, a nemzetközi „angol” szakzsargonból származik, és feltehetőleg előbb-utóbb

pelnek az erkölcsi és viselkedési szabályok (4), és végül – mintegy megfordítva az etimológiai időrendet – a ’törvénykönyv’ jelentéssel zárul a szócikk.

Láthatjuk, hogy a magyar szótárak követik ezeket a meghatározásokat, legfőleg a modern technikában elterjedt használati kötöttségek hiányoznak (gépi kód, telefonkód). Némi csalódást okozhat számunkra, hogy a legújabb elterjedt értelmű használat, illetve jelentés (pl. a *PIN kód*) az angol értelmező szótárakban sem szerepelnek – ennek azonban másutt kell keresni az okát.²

Az eddig hivatkozott szótárak a kódot – általában első helyen – rendszerként, állományként értelmezték. Ettől eltérően a Britannica Hungarica szabályként definiálja³, figyelmeztetve az olvasót, hogy téves a kifejezést a *rejtjel* szinonimájaként használni.

A szó előéletét tekintve annyi bizonyosnak tűnik, hogy a *kód* és a *kódex* szavak hangalaki rokonsága nem véletlen, bár az összefüggésük nem annyira kézenfekvő, mint amilyennek látszik. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára szerint a *kódex* szavunk a latin *codex* (’fatörzs, viasszal bevont írótabla; irat, könyv’) szóból származik. A magyarban előbb ’törvénykönyv, szabálykönyv’, majd ’rég, kézzel írott könyv’ jelentésben terjedt el. A latin szó azonban nagy utat járt be, mire a mai ’jelrendszer’ értelmű *kód* alak elterjedt nyelvünkben. A franciában *code*-ra rövidült latin *codex* alighanem az angolba átkerülve indult a XX. század második felében hódító útjára. Előbb a szaktudományokban – a nyelvtudományban, a szemiotikában, a kommunikációelméletben és az informatikában.⁴

Kód szavunk használata föltehetőleg a kommunikációelmélet kibontakozásával, illetve az informatika berobbanásával terjedt el. Sőt, azt mondhatjuk, hogy napjaink egyik divatszava lett. Ennek egyenes következménye egyik legújabb tudományelméleti (vagy talán pontosabb így: terminológiai) problémánk a *kód* szó értelmezése. Tudjuk, egy szó a szövegben mindig alkalmi jelentéseiben szerepel, következésképpen minél többet fordul elő, annál gazdagabbá válik az alkalmi jelentések köre. Minthogy ezekből fejlődik (fejlődnek) a mellékjelentés(ek), így az alkalmi jelenté-

elterjed majd az angol-amerikai nyelvhasználatban is. Egyelőre még az *Oxford English Dictionary* (2004) és az *Advanced Learner’s Dictionary of Current English* (7th edition, 2005) csak a *PIN* és a *PIN number* kifejezéseket tartalmazzák. A magyar *pin kód* kifejezés első eleme tehát tényleges anglicizmus, a második eleme viszont ánglicizmus.” (Órsi Tibor közlése)

³ „... az a változatlan szabály, amelynek alkalmazásával egy információegységet, például egy betűt, szót vagy kifejezést önkényesen választott megfelelőjével helyettesítenek.”

⁴ „A francia *code* szó a klasszikus latin *codex*-ből származik. Jelentése az idők folyamán így változott: ’fatörzs > fatáblácska > könyv > törvénykönyv’. Ez utóbbi jelentés a franciában 1236-tól, az angolban 1303-tól adatható. ’Titkos jelrendszer’ értelemben először Wellington használta 1808-ban. A *code* szó Saussure *C. L. G.*-jében két helyen fordul elő: Bevezetés, 3. fejezet, 2. §. Ezt leginkább az ’egy nyelv szabályainak összessége’ jelentéssel értelmezik. A *code* szó másik előfordulása (Bevezetés, 6. fejezet, 2. § 3. pont) is hasonló jelentésben szerepel. Nyelvtudományi munkákban először a Language c. folyóiratban fordult elő 1964-ben (XL, 243).” (Órsi Tibor közlése.)

sek gazdagodásával előbb-utóbb újabb és újabb – immár szótározható – mellékjelentések fejlődnek ki. Nem kivétel ez alól a *kód* szavunk sem.

Nos, hogyan is állunk a *kód* szó jelentésével? Tárgyalt szavunk életében három szakaszt különíthetünk el. Az első két fázis területe viszonylag szűk: a tudományos terminológia. A tudományok közül elsősorban a már említett kommunikációelmélet és az informatika, továbbá természetesen a szemiotika és a nyelvtudomány használja leggyakrabban. Újabban azonban egyéb társadalomtudományok is átvették – ezt tartom a 2. szakasznak –, így pl. a szociológia, a szociolingvisztika, a kulturális antropológia, illetve a kultúrakutatás. A *kód* szó használata és értelmezése a kommunikációelméletben sem egyöntetű. Leggyakrabban '(statikus vagy dinamikus) jelrendszer, szimbólumrendszer' értelemben találkozunk vele, szabályként vagy folyamatként ritkán, a kevésbé szakszerű, ismeretterjesztő közlésben terjed a 'jel' értelmezés is.

Elsősorban az informatika terjesztette tovább szinte a mindennapi, de legalábbis a laikus – vagy ha úgy tetszik: köznyelvi – használatban a kód szót és a belőle képzett *kódot*, *kódolás* származékokat. Míg a szemiotikában és a kommunikációelméletben a *kód* 'jelrendszer' jelentésben fordul elő, addig a mindennapi nyelvhasználatban általában 'jel' értelemben is használatos. Igazi divattá a modern technika tette azáltal, hogy a kereskedelemben, az elektronikus banki szolgáltatásokban, a mobiltelefoniaiban a személyi azonosításra szolgáló számsort kódnak (PIN kódnak) nevezte el.

Az információ-ról rövidebben

Az *információ* jóval transzparensőbb szó (*in+forma*). A már idézett történeti-etimológiai szótár az *informál* igét 1527-ből adatolja, az *információ* főnevet pedig elsőnek Kazinczytól idézi 1789-ből (Kassáru *informatiot* vehetek). A latin eredet még a laikus számára is eléggé nyilvánvaló, inkább az okozhat némi meglepetést, hogy az alapul szolgáló, a magyarba teljességgel beépült *forma* szavunk sem sokkal korábbi jövevény (első előfordulás: Jordánszky-kódex, 1519).

Ma már az információ kultuszáról, egy új tudományterületről, az informatikáról, infokommunikációs technológiáról beszélünk, s korunkat az információ korszakának, információs társadalomnak nevezzük. Mai szótáraink közül az *információ*-t az ÉKsz. (2003) így értelmezi:

információ **1.** *Tud vál* Tájékoztatás, felvilágosítás, értesítés. **2.** *sajtó* értesülés, adat. **3.** *Tud* A kibernetikában: berendezésbe jelként betáplált adat; hír. [lat]

A már hivatkozott Bakos-féle Idegen szavak és kifejezések szótára az *információ* szó esetében is részletesebb:

információ *lat* 1. felvilágosítás, tájékoztatás 2. hírközlés 3. értesülés, adat 4. híranyag, a közlés tárgya 5. *inf* elektronikus úton továbbított jel; hír

Az *informál* igének a magyarban kevés származéka él: *informál-ás*, *informál-ódik* (az *informális* nem magyar fejlemény); az *információ* főnév gyakran szóösszetételek előtagjaként (-*átvitel*, -*bank*, -*csere*, -*elmélet*, -*forrás*, -*hiány*, -*hordozó*, -*robbanás*, -*sűrűség*, -*tárolás*, -*technológia*, -*továbbítás*, -*védelem* stb.), ritkábban utótagjaként (*alap-*, *háttér-*, *többlet-* stb.) egyre nagyobb szócsaládot hoz létre.

Nem kevésbé áll a viták központjában az információ értelmezése a tudományok terminológiájában. Ezen megint csak nem csodálkozhatunk, hisz az említett jelenlét több tudomány és tudományterület fogalomtárának része. Ráadásul nemcsak az egyes diszciplínák, hanem gyakran az egyes kutatók is másképp közelítik meg, vagy máshol keresik a helyét.

Egy konkrét példával bemutatva az információ eltérő értelmezését. Ha este az országúton, tőlem mintegy 100 méter távolságra két fénycsóvát pillantok meg, az számomra azt az információt hordozza, hogy autó közeledik felém, ezért az út szélére kell húzódnom. Vajon ez a két fénylő pont információ-e akkor is, ha történetesen nem vagyok ott? Vagy információ-e például az autó reflektorától nem 100, hanem csak 70 méterre, éppenséggel történetesen nem tartózkodik senki. Ha a válaszunk igen, akkor azoknak a kutatóknak az álláspontjára helyezkedünk, akik szerint az információ anyagi természetű. Ha viszont azt fogadjuk el, hogy a fénycsóva attól válik információvá, hogy látom, illetve értelmezem, hogy én kellek hozzá, hogy az információvá váljon, akkor ezzel azok pártjára állok, akik szerint az információ nem anyagi természetű, sokkal inkább szellemi produktumnak tekinthető.

Az információ hihetetlenül sokféle értelmezéséből többen valóságos gyűjteményeket állítottak össze (lásd pl. Fülöp Géza: Az információ. 2. bővített és átdolgozott kiadás. Budapest, 1996. <http://mek.oszk.hu/03100/03118/index.phtml>), itt tehát meg sem kíséreltem definiálni. Tegyük ezt meg helyettem az itt következő szerzők.

H. Varga Gyula